

պատճառը որ նա երկար ժամանակ չը կարողացաւ որոշել իր կոչումը: Նա իր մանկավարժական գործունէութիւնն սկսեց միայն 1816 թուականից:

Երկար ժամանակ խորհելով ու բնութիւնը քննելով՝ Ֆրէօբէլն հասկացաւ, որ Աստուած յայտնուում է փոքր և մեծ բաներում և վերջապէս այն եղբակացութեան եկաւ, թէ մարդը երեխայութիւնից սկսած պէտք է ծանօթանայ բնութեան հետ և նրա զարգացումը պէտք է հիմնուած լինի տիեզերքի ընդհանուր կազմակերպութեան ուսումնասիրութեան վրայ:

Այն քննադատութիւնները որ արել են նրա դրուածքների մասին, չէ կարող նսեմացնել նրա գործնական աշխատանքը: Մինչդեռ Ռուսսօն և Պէստալոցցին թափառում էին տեսականութեանց մէջ, այդ խորհրդաւոր երազողն իր դադափարներին ձեռք տուեց, ուսումնասիրեց երեխայի բնութիւնը, կարեւոր համարեց շարժողութիւնը և եղբակացը, որ երեխայի անմիտ շարժողութեան կարեւորութիւնից պէտք է յառաջացնել խելացի գործողութիւններ: Այդ մտքով էր, որ նա հնարեց առարկաներ, որոնց ոչ թէ պէտք է ցոյց տային երեխային, այլ և պէտք է նրա ձեռքը տային: Այդ առարկաներն ունին մաթեմատիքական յարաբերութիւն միմեանց հետ և իրական արժէք: Դրանցից մի քանիսը կարող են համարուել խաղալիքի, բայց ոչ անմիտ և ոչ էլ ապարդիւն: Այլ սովորեցնում և զարգացնում են երեխային: Այդ առարկաների օգնութեամբ երեխան հնարում է ձեւափոխում է, միջոց է գտնում իր գործունէութեամբ և աշխատանքով իրագործել իր մտքերը և այդ աշխատանքը հեռացնում է երեխային ստրկական կերպիւր նմանեցնելուց, ստիպում է նրան ստեղծել և երեխային դարձնում է մտածող էակ: Պարապելով երբեմն արուեստով, երբեմն հնարադիտութեամբ՝ նա պատրաստուում է մեր ժամանակի պահանջին համաձայն հնարագէտ արուեստաւոր դառնալ: Ամեն գործում հնարադիտութիւն մտցնել՝ կը նշանակէ զարգացնել

երեխայի ճաշակը դէպի գեղեցիկը, որ յետոյ ներգործելու է նրա մտաւոր և բարոյական կեանքի վրայ, որ կրթութեան նպատակի մի մասն է:

ԲՏ. ԼԵՒՈՆ ՏԻԳՐԱՆԵԱՆ,

(Կը շարունակուի):

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՒՆ

ԱՐԻՍՏԱԿԷՍ ԼԱՍՏԻՎԵՐՏՅԻ ՎԱՐԳԱՊԵՏԻ

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

(Աշխարհաբար թարգմանեց)

ՄԻՆԱՍ ՔԱՀԱՆԱՅ ՏԵՐ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆՑ

... Ողջոյն Ձեզ, յօրինել մատենագիրը եւ թարգմանիչ գրող ի զանազան լեզուաց հեղինակութեանց, զորս օկտակար համարեց բարոյական կրթութեան եւ ձեռնընտու արուեստին գիտութեան ... :

• Անդր. Կոնդ. օրն. ՄԿՐՏԻՉ Ա. ԿԼԹՈՒՂԴԿՈՄ

ԼՄԵՆՅՆ ՀԱՅՈՑ.

Հանաւոր բացառութեամբ Վենետիկ և Վիէնայի Մխիթարեան միաբանների, Հայոց մէջ ներկայումս գրադէտ անձինք շատ քչերն են պարագում դասական (կլասիկ) գրուածքների քննութեամբ, որն այժմ Եւրոպայի մէջ գեղեցիկ մասնագիտութիւններից միւնն է համարուում: Հայութեան երկու զխաւոր կետրոններում՝ Կոստանդնուպոլսում և Տփլիսում ներկայումս չունինք պարբերական մի հանդէս, որը նուիրած

լինէր զուտ մեր պատմական գրականութեան ուսումնասիրութեան:

Ինչպէս յայտնի է Հայկական հին գրչադիրների կողմից Ս. Իջմիածին և Ս. Երուսողէմ աւելի հարուստ են քան Վենետիկի քան Վիեննայ: Բայց ինչպիսիք վերջին տեղերում բազմապատիկ թուով աւելի են գրչադիրներ լոյս տեսնում քան Իջմիածնում և Երուսողէմում: Պատճառները չենք ուզում այժմ քննել, այդ բանը թողնելով մի ուրիշ անգամուայ: Այսքանը միայն ասենք որ Վենետիկի պատուելի հայրերը մինչև վերջերքս էլ աշխատում են մեր երկրի զանազան կողմերից ձեռագիրներ հաւաքել: Մինչև անգամ փորձեր են արել երբեմնապէս այս ու այն միջոցներով Իջմիածնի Մատենադարանից գրչադիրներ տեղափոխել Ս. Ղազարու կղզին, չբաւականանալով իրանց ունեցածներով: Մեր ասածը գրպարտութիւն չը կարծեն ոմանք, մենք փաստերի վերայ հաստատուած ենք խօսում: Այդ ցոյց է տալիս մեր ձեռքում եղած մի նամակը, Վենետիկի միաբան հանգուցեալ բժշկեան Մինաս վարդապետի ձեռքով գրուած: Վերջինս գրում է այդ նամակը կովկասի իւր մի բարեկամին:

«... մանաւանդ սակա ազգասէր Զանիցդ— գրում է նամակագիրը— ի ձեռս բերելոյ զիս: Եւ որ գրչադիրս առ ի տալ ի լոյս անթերի «յաջողգ իմաստասէր մտաց: Արդ ինչորի ք...» «Էւ յԱլեքսանդրէնէ Զերմէ գհետ լինել գտաւնել զգրչադիր աշխարհագրութիւն Խորենացւոյն, կարծեմ (°) զիւրաւ ի ձեռս բերեալ «զայն Իջմիածնէ, զի կամք են մեզ հետզհետէ զամենայն ընտիր մատենագրութիւնս «նախնեաց մեր յստակ ի լոյս ընծայել ի շահ «աղջիս: Եւ նորին աղագաւ համարձակիմ «բաշխել զիմաստախոհ սիրտ մտերմիկ խօսել «ընդ արքիապատիւ Կարապետ եպիսկոպոսի «տեղւոյդ և հաճեցուցանել զնա, զի փոխաւ «նակեացէ ընդ տպագրեալ մատենից մերոց «զերկին հին ճառընտիրս, մին երկիջեան և «միւսն գրեալ ի թուին Ն: Եթէ այս չիցէ «հնար, գէթ թոյլ տացէ դտանել այդր և տալ

«ընդօրինակեալ զճառս ինչ ի մատենից անտի, «զոր և ողջունեմ խոնարհութեամբս ամենայն «մեծարանօք և ակնածութեամբ...»

Մնամ Աղնուամեծար տերութեանդ

աղօթարար ծառայ

Հ. ՄԻՆԱՍ վարդապ. ԲԺՇԿ ՄԱՆ.

Մեր ազգային պատմական գրականութեան մէջ նշանաւոր մատենադիրների գրուածներից մի երկուսը ինչպիսիք են Խորենացիի Եղիշէ, արդէն թարգմանուած են աշխարհաբար: Շատերն ինչպէս Աղաթանգեղոս, Փարպեցի, Կորիւն, Բիւզանդ, Ասողկ, Ուխտանէս և այլք, մնում են գեռ ևս չը թարգմանած: Վերջիններիս շարքին պատկանում էր նաև ԺԱ. դարու մեր «ողբերգակ պատմագիր» Արիստակէս Լաստիվերացին, որի «Հայոց պատմութիւնը» աշխարհաբար թարգմանութեամբ լոյս տեսաւ վերջերքս արժ. Մինաս քհն. Տէր Պետրոսեանի աշխատասիրութեամբ: Հայր Մինասը որ այժմ Կարսի պատուաւոր և զարգացած քահանաներից մինն է, բարի օրինակ կարող է դառնալ զաւառացի իւր ձեռնհաս պաշտօնակիցներին «Պարսպ ժամանակս անօգուտ անցկացնել չը ցանկանալով—գրում է իւր յառաջարանի մէջ արժ. թարգմանիչը— Արիստակէս Լաստիվերացու պատմութիւնն աշխարհաբար թարգմանեցի, ընթերցող հասարակութեանը հասկանալի և օգտաւէտ տեսնելու համար: ... Սոյն աշխատութիւնս թէ որքան օգտաւէտ է լինելու ընթերցող հասարակութեանը, ես չը զիտեմ, միայն անյայտ չէ այս, որ բնագիրը հասարակութեան ամենամեծ մասին անմատչելի է: Անմատչելիութիւնը Հ. Մինասը վերագրում է նախ դարբար գրուած լինելուն, երկրորդ չափազանց թանկ լինելուն: ... Իսկ ինչ վերաբերում է (իմ) թարգմանութեան արժանաւորութեանը, կամ պակասութեան, այդ էլ մնում է անաչառ քննատիւն—շարունակում է Հ. թարգմանիչը—որպէս զի թերութիւնները ցոյց տալով, միջոց տայ առաւել ևս զտեղու կատարելագործելու: Այժմ աշխատենք «անաչառ»

կերպով ցոյց տալ թարգմանչի քանի մի աչքի ընկնող « թերութիւնները » որ նա միջոց ունենայ « առաւել զտեղութեամբ կատարելագործելու »:

Միայն քան զըբի նիւթի թարգմանութեան մասին խօսելը, աւելորդ չէր լինի մի քանի խօսք նուիրել արտաքինի և թարգմանչին վերաբերեալ էջերի մասին:

Գիրքը տպագրուած է Ալեքսանդրապոլում Աբր. Մ. Մալխասեանի տպարանում անցեալ 1893 թուականին: Կազմուած է ութածալ (8 in) միջակ դիրքով = էջ 338: Թուղթը և տիպը մաքուր, բաւարար: Գլինը 60 կոպ. է որ թանկ չէ: Դրարար տպագրութիւնն արժէ 1 ր. 50 կ. որ աշխարհաբարում զեռ ծանօթութիւններ էլ կան:

Առաջին երեսը զըբիս արժանապատիւ թարգմանիչը նուիրում է իւր « անդին մօրը » որ, նա թէ և « ... մի գիւղացի անգրագետ, խեղճ և բառի բուն նշանակութեամբ աղքատ կին » է եղել բայց իւր նիւթական աննախանձի զրութեան մէջ էլ կրթութեան նշանակութիւնն հասկանալով, ուսումի է տրուել իւր որդուն (Մինասին) « ... օրհնեալ լինի քո անունը — գրում է երախտագէտ որդին — որ թէ և մի գիւղացի հասարակ կին էիր, բայց զգացմունքովդ մայրական գործամիտ և աննկուն արիւթեամբդ շատ յատուկների նախանձելի:

Քեզ սիրող որդի »:

Հետեւեալ երեսից սկսուում է թարգմանչի 4 էջից բաղկացած յառաջարանը, որի մասին արդէն խօսեցինք: Ծանօթացնելով մեր ընթերցողներին բովանդակութեան նշանաւոր կէտերի հետ: « Միտերգանք » ին էլ մի էջ տեղ տալով, հետեւեալ թղթից սկսուում է « Լաստիվերտցի Արիստակէս վարդապետի պատմութիւնը » որը վերջանում 185-դ երեսում, զըլուխ ԽԵ: Սրան հետեւում է թարգմանչի « Ծանօթութիւնները » ամփոփած 37 երեսներում, որի մասին մեր ասելիքը թողնում ենք « պատմութիւն »-ից յետոյ: 7 երեսում էլ այբուբենական կերպով դասաւորուած է պատմու-

թեան մէջ յիշուող յատուկ անունների ցանկը (ինչպէս և բնագրում): Յետոյ զլուխների ցանկը և վերջապէս տպագրական վրիպակները »:

Մեր պատմագիրների մէջ շատ անբախտ է եղել Լաստիվերտցի Արիստակէս վարդապետը: Տասն և մէկերորդ դարում մէջ Հայաստանում շատ նշանաւոր թուանշանների և արիւն հեղութիւնների ականատես է եղել և ամենը արձանագրել, զրոշմել է իւր պատմութեան մէջ: Բարեյիշատակ վարդապետի ամբողջ պատմութիւնը լի է ողբերով ու հառաչներով « Գի ոչ մի օր կամ միոյ ժամանակի հանդիպեցաք անդորրութեան կամ զիւրութեան — գրում է իւր զըբի յիշատակարանում Հ. պատմագիրը — այլ ամենայն աւուրց մերոց լի եղև խռովութեամբ նեղութեամբ և օր ըստ օրէ յաւելոյր ևս ի չարչարանսն և ի տառապանսն ... »:

Ժամանակակից դառն պատահարները, հայրենիքի օրհասական դրութիւնը, տխրութեամբ պեկոծել, յուզել ու շատ վշտերով լցրել են արժանայիշատակ պատմահօր սիրտը: « Յօր աւուրս մեր զարթան պատերազմներ ի չորից կողմանց, յարեւելից սուր, յարեւմտից սպանումն, ի հիւսիսոյ հուր և ի հարաւոյ մահ, բարձան ուրախութիւնք յերկրէ, լուցին ձայն քնարաց, լսեցին բոնբիւնք թմբկաց, բարձրացան աղաղակք լալեաց ... » նախերգում է Լաստիվերտցին: Եւ իրաւ պատմահօր սոյն զըլուածքը մի ողբերգութիւն է մի եղբրերգութիւն (elegien), որ փշաքաղում է կարդացողի սիրտը: Լաստիվերտցու զըլին նիւթ են եղել այն սոսկալի աղէտները, որոնք հասցրին Հայոց երկրին Հռոմայեցւոց բռնակալ Վասիլ Ռոմանոս կայսերները, պարսիկ սուլթանները, Տէր-Վիրակոսի պէս մատնի, ցած հողի քահանաները, թոնդրակեցւոց մոլորեցուցիչ ազանդի յայտնուիլը, Կունծիկ արեղանների պէս « շնանուն » հողեւորականները և վերջապէս Անիի սրածութիւնը, Արիստակէսի մուտքը: Այսպէս ահա Լաստիվերտցին իջել է տխուր և յուսահատական ձայնով, զրել է անմխիթար և ցաւալի տողից: « Ո՛վ քանի դառն է պատ-

մութիւնս և ողորոց արժանն—ողորմէ վարդապետը—այլ թերեւս որ մեղադիր լինիցի մեղ թէ մինչև ցերբ զվշտաց և զնեղութեանց արկանես առաջի մեր զրոյցս ։

—Թարգմանութեան հոգին, ընդհանուր կազմութիւնը, բնաւորութիւնն յաջող է, լեզուն սահուն, բայց տեղ տեղ դարձուածքներն անդուրեկան։ Ընդհանուր առմամբ մի մեծ պակասութիւն չի նկատուում, եթէ չը հաշուենք աչքի ընկնող երբեք—էրբեք—էրբեք—էրբեք գերանունները։

Տեղ տեղ բնագրի դրարար բառերը որ կարելի էր հեշտութեամբ փոխել աշխարհիկ լեզուի, թողնուած է նոյնպէս, և որ աւելի անտանելի է մի տեղում փոխուած է միւսում ու։ Որինակ «օգնականութիւն» (բնագրում) չէ փոխած «օգնութիւն»—«օգնականութեան հասաւ» և այլն էջ 9. 17, 87, 101, 107. —«Եւ ի նմին տեղով զայ հանդէպ թագաւորն Ափսաղաց Բագարատ . . . » թարգմանուած է «նոյն տեղում զայլս հանդէպ» (?) Ափսաղների Բագարատ թագաւորն ու . . . » (էջ 3.) —«Եւ ինքն դժանապարհս իւր խաղաղութեամբ . . . » թարգմանուած է՝ «Ինքը հանդիստ սրտով գնում է» իւր ճանապարհը . . . » (էջ 3) Այլ բան է դառնալ, այլ է գնալ։

—«Եւ ինքն թագաւորն երթեալ վճարէ զհոգս արեւմտական կողմանն . . . » Արեւմտեան բառը թարգմանիչը թողել է նոյնպէս, թէ և կարելի էր գեղեցիկ կերպով փոխել—արեւմտեան (էջ 4.)։

—« . . . յորոյ վերայ սուր եղեալ «պաշտօն» զփութիւնն որ սուր . . . » թարգմանուած է « . . . թշնամիները «պաշտօն» որ մեծ ուղի . . . » փութիւնն բառերը բոլորովին դուրս է ձգուած։ (էջ 12.)

—«Ո՛վ Աստուած քո յայնժամ ներողութեան, ո՛վ թագաւորին անողորմ հրամանատարութեան . . . » թարգմանուած է համարեա թէ բառացի դուրս համար և բան չի հասկացուում։

«Ո՛վ Աստուած քո այդ ժամանակուայ ներող(ամտ)ութեանը, ո՛վ թագաւորի անողորմ հրամանին» (էջ 14.)

—«Սա կամենում էր գնալ Հալպ կոչուած քաղաքի վերայ . . . » թարգմանելով, Հալպ-ի մօտ հարցական նշան (?) -է դրել թարգմանիչը, որից երևում է չէ կարողացել ստուգել այդ քաղաքի ինչ լինելը։ Շատ հաւանական է թուում մեղ, որ Քաղաքը այժմեան Հալէպն է (է. — ու կրճատուած) որ կոչուում է նոյնպէս Քաղկիդոն-բերիա) մեծ Անգիսքից դէպի արեւելք Նիքիատ և Որոնտ գետերի մէջ հին Ասորիքում (էջ 30)։

—«Քանզի յոյժ հաւանեալ էր քաղկեդոնական սահմանադրութեանն՝ ասելի գոյով ամենայն ուղղափառ հաւատոց»։ Միջանկեալ ասենք որ պատմագրի այս խօսքերը վերնատիկեաններին (որոնք հրատարակել են Լաստիվերտցու պատմութեան բնագիրը) դուր չէ եկել, և որ Քաղկեդոնից դուրս դաւանութիւններին «ղափառ» է ասում զրքի նոյն երեսում՝ հրատարակիչները հետեւեալ ծանօթութիւնն են դրել — «ի վրէպ կարծիս է պատմագրիս զՍուրբ Ժողովոյն Քաղկեդոնի զորմէ վկայն և ամենայն ուղղատես միտք, հմուտքն ճշմարիտ պատմութեան Ժողովոցն Սրբոց և սահմանադրութեանց նոյն . . . » (էջ 23)։

—«Ի սորա առաջին ամին ապաստմեաց որդին մանեակ . . . » թարգմանուած է առանց ապաստմեայ բառի Արժ. թարգմանիչը երեւի մի աւելորդ բան հաշուելով դուրս է ձգել (էջ 45.)։

—«Յորժամ մեծն Կոստանդին հիւանդացաւ, հիւանդութիւն՝ որով մեռաւ իսկ, հրաման տայ որք մերձ կային եթէ ելեալ խնդրեցէք . . . » Հ. Մինասը թարգմանել է այնպէս, որ կարծես Կոստանդին մեռնելուց յետոյ հրամայեց իւր մօտ կանչել . . . » Ահա թէ ինչպէս։

«Նրբ որ մեծ Կոստանդինը (Կոստանդին մեծը) մահուան հիւանդութիւնով հիւանդացաւ

բարում «էպէան» բառը թողնուած է անփոփոխ որ կը նշանակէ մարդաձուկ, սիւպիաձուկ (sepiä) — (էջ 164)

— Զի զգուռն երկաթի և զնիզս պղնձի ի բայ խելացէ՝ թարգմանելիս, Նի՞Ք բառը չէ թարգմանուած:

Համառօտակի թուենք այն բառերը որ արժ. թարգմանիչը կամ չէ թարգմանել թողնելով զբարարը կամ սխալ է թարգմանել օրինակ՝

Հարկանող — թարգմանուած է — խայթող — որ կը նշանակէ — զարնող, ծեծող. (էջ 5.)

Մանկունք՝ մանկունքները՝ մանուկները (էջ 6)

Առատ՝ բարի՝ առատ, առատաձեռն. (էջ 28)

Ժամանել՝ արժանանալ՝ հասնել (էջ 43)

Մի ըստմիոջէ՝ մի ըստմիոջէ՝ մինը միւսի յետեւից (էջ 99)

Գոռ՝ խրոխտանալ՝ ահռելի, զորաւոր (էջ 118)

Տարմ՝ տարմ՝ երամ, խումբ (էջ 123)

Տխուր՝ չար՝ տխուր (էջ 124)

Յղփութիւն՝ յղութիւն՝ հարստութիւն, ճոխութիւն (էջ 139)

Հ. Թարգմանիչը յիշատակարանը թարգմանելիս (բնդարի էջ 117 տողն) «... երազընթաց շարժմամբ ճանապարհն ձեպէր ի կիսագունդն անստուեր, զերկիր ընդ ինքեամբ ունելով՝ տողերն ամբողջովին դուրս է ձգել մեզ անյայտ պատճառով: Լասթիֆէրայցս — պատճառովն յետոյ տեղաւրուած է (թարգմանչի) «ծանօթութիւնները», որ թէև համառօտ, բայց զեղեցիկ կերպով ընթերցողներին ծանօթացնում է զբոլորի մէջ յիշուած զանազան յատուկ անունների հետ: (137 ծանօթութիւն) ինչպէս քաղաքների, լեռների, գետերի մարդկանց և այլն:

Ուրիշ բան է մի որ և է լեզուից մի վէպ, մի յօդուած թարգմանել ուրիշ է մի պատմական գրուածքի նիւթն ամբողջապէս զրաւարից աշխարհարար թարգմանել վերջին

գէպում պէտք է աշխատել ոչ բան աւելացնել, ոչ պակսեցնել, այլ թողնել անփոփոխ բընագրի հոգու համեմատ թարգմանել և լիակատար:

Վերջացնում ենք մեր ակնարկը Հ. Մինաս Տէր - Պետրոսեանի թարգմանութեան վերաբերմամբ: Կարծում ենք անաչառ կերպով մի քանի նկատողութիւններ անելը ոչ թէ վնասակար, այլ շատ օգտակար է ամեն մի նոր լոյս տեսած գլքի, որի պակասութիւնը իրանից առաջ զգալի է եղել:

ԳՕԸ.

ԱԶԳԱՅԻՆ

ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ.

Մօցին Կայսերական Մեծութեան պսակադրութեան առթիւ, ամսոյս 20-ին կատարուեցաւ հանդիսաւոր մաղթանք Ս. Իլման Սեդանի առաջ ի ներկայութեան Վեհափառ Հայրապետի, համադրումար միաբանութեան և խուռն բաղմութեան ժողովրդի: Այս առթիւ շնորհաւորական հեռագիրների պատասխաններն են.

Բարձրագոյն պատասխան

Է Զ Մ Ի Ա Ծ Ի Ն

ԿԱԾՈՒՂԻԿՈՍԻՆ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ.

Եղօթք եկեղեցւոյն Հայաստանեայց և համայն բարեպաշտ Եղգին Հայոց, որով հայցեալ է.ք զօրհնութիւն Եստուծոյ ի վերայ նորոյ ամուսնական կենաց Մերոց և դործոյ թաղաւորութեանս, ուրախ ա-